

Регіональні проблеми природокористування

УДК 332. 1: [330.111.4:504]

О. М. Віленчук

Проблеми формування еколого-економічного простору в контексті регіонального розвитку

Висвітлюються проблеми формування еколого-економічного простору, виходячи з інтересів регіонального розвитку. Досліджено екологічні проблеми Житомирської області та виявлено джерела техногенного та антропогенного навантаження на елементи довкілля. Проведено порівняльний аналіз розвитку валового регіонального продукту з масштабами забруднення повітряного басейну області. Обґрунтовуються пропозиції щодо розвитку регіонального еколого-економічного простору, в якому мають бути гармонізовані соціо-, еколого-економічні проблеми територій.

Ключові слова: регіон, еколого-економічний простір, просторовий регіональний розвиток, економічне зростання, екологічна безпека, джерела забруднення, небезпечні відходи.

Ефективне та раціональне використання існуючої сукупності природно-ресурсного, науково-технічного, інноваційного та людського потенціалів створює для України унікальні можливості посісти одне з провідних місць не лише серед країн Європейського Співтовариства, а й усього світу. Разом з цим початок нинішнього тисячоліття позначається загостренням суперечностей між людиною та довкіллям. Причиною цього стало розростання глобальної кризи цивілізації, що відбувається у багатьох сферах життєдіяльності людства: соціальній, духовній, демографічній, економічній та екологічній. Розбалансованість та неузгодженість стратегій подальшого розвитку людства ставить перед науковим світом нові випробування, серед яких екологічні фактори з кожним роком набувають домінуючого характеру.

Сучасні реалії розвитку продуктивних сил України зумовлені значним зростанням обсягів та масштабів природокористування, що суттєво впливає на порушення екологічної рівноваги територій та її здатності до самовідновлення та самоочищення. Це породжує нові джерела забруднення, спричинює тиск на біосферу та надмірне використання природних ресурсів, катастрофічне зменшення біорозмаїття. Водночас економіка, що керується законами і силами ринку, все активніше використовує потужніші технології, які дедалі руйнують довкілля.

За сто останніх років швидкість пересування людей і обсяги споживання природних ресурсів збільшилися приблизно у 100 разів, науково-технічний прогрес у 100 000 разів перевищує у наш час швидкість біоеволюції [1, с. 13]. Антропогенне навантаження на природне середовище збільшилося у сотні тисяч разів, результатом чого стали неконтрольований розвиток незворотних процесів деградації екосистем, збільшення небезпечних кризових екологічних ситуацій, які спричинюють загрозу існування навколишнього середовища та самої людини. Такий стан речей зумовлений необхідністю розробки нової методології розвитку суспільних відносин у рамках багаторівневої глобальної системи «Екологія–Суспільство–Людина».

© О. М. Віленчук, 2008.

Активізація глобалізаційних тенденцій у світі обумовлює необхідність адаптації державної політики еколого-економічного і соціального розвитку до регіональної специфіки певного середовища і відповідної системи забезпечення життєдіяльності населення. З огляду на це актуальними постають питання подолання численних локальних і регіональних кризових екологічних ситуацій, що сприятиме сповільненню темпів погіршення стану довкілля, призупиненню та поступовій ліквідації негативних факторів впливу на стан оточуючого середовища.

В умовах посилення тенденцій регіонального розвитку першочергового значення набувають проблеми гармонізації інтересів відповідних територіальних громад (на рівні районів, області), які сприяли б забезпеченню гідного рівня життя людей, що визначається наявністю та рівнем розвитку, а саме: економіки в цілому, стану забруднення навколишнього середовища, соціального захисту громадян, науки та культури, інфраструктури та комунікацій, ділової активності громад, інтелектуального потенціалу суспільства тощо.

Вивчення зазначених процесів становить значний науковий і практичний інтерес з погляду забезпечення сталого просторового розвитку країни. Основні напрями такого розвитку закладено у «Керівних принципах сталого просторового розвитку Європейського континенту», сформованих Європейською Конференцією Міністрів Регіонального Планування в Ганновері (2000 р.) [2].

Вагомий внесок у дослідження проблем сталого просторового розвитку України та його екологізації в умовах суспільних трансформацій зробили І. К. Бистряков, Б. М. Данилишин, О. А. Клімов, В. С. Кравців, Ю. Ю. Туниця, Є. В. Хлобистов, Л. Б. Шостак, Л. Г. Чернюк та ін. Разом з цим динамізм загострення еколого-економічних суперечностей зумовлює необхідність наукового пошуку адекватних рішень у сфері природокористування.

Дослідження різноманітних наукових шкіл регіонального розвитку дає підстави стверджувати, що в основі подальших суспільних трансформацій має посісти провідну роль не неокласична теорія розвитку, яка заснована на виробничій функції, а теорія кумулятивного зростання, яка ґрунтується на синтезі неокейнсіанської, інституціональної та еколого-економічних моделей розвитку суспільства.

Перед економічною наукою все гостріше постають та потребують глибокого теоретико-методологічного дослідження не стільки проблеми створення сприятливих умов для економічного зростання за рахунок збільшення валових показників суми інвестицій та суми акумульованих заощаджень, а першочергового значення набувають питання якості економічного розвитку, тобто це не лише збільшення кількісних показників, а й якісні перетворення у самій системі, які передбачають забезпечення достатнього рівня якості життя населення, якості соціально-економічної сфери, якості довкілля, якості природно-кліматичних умов. В цьому контексті набувають особливої актуальності питання щодо дослідження концептуального положення ноосферного розвитку як визначального принципу просторового розвитку країни. Видатний вітчизняний вчений-академік В.І. Вернадський ще на початку минулого століття зазначав, що «Ноосфера є новим геологічним явищем на нашій планеті. В ній вперше людина постає потужною геологічною силою. Вона може та повинна перетворити своєю працею і думкою сферу свого життя, перевлаштувати докорінним чином у відповідності з тим, що було раніше» [1, с. 12].

Порушення основних постулатів єдності між людиною та довкіллям спричинює суттєве загострення еколого-економічної ситуації як на регіональному, так і на загальнонаціональному рівнях. Так, за оцінкою американської організації

Blacksmith Institute (2007 р.) [8]. Україна належить до країн з найскладнішою екологічною ситуацією. На нашу думку, дослідження процесів урегулювання та гармонізації еколого-економічних процесів у суспільстві необхідно розглядати у просторовому вимірі, тим самим забезпечуючи єдність, системність та послідовність регіонального розвитку. Такий симбіоз сприятиме задоволенню найрізноманітніших потреб конкретної людини, що дозволить відтворювати в одному часовому, реальному, а не віртуальному просторі – простір діалогу, співробітництва та безпеки.

Еколого-економічний простір – визначається сукупністю еколого-економічних відносин, що формуються на основі єдиних правил їхнього регулювання й розвиваються на території, яка не має внутрішніх економічних меж для переміщення природних ресурсів, робочої сили, капіталу товарів і послуг.

За своєю цільовою спрямованістю еколого-економічний простір – це насамперед насичена територія, що вміщує множину об'єктів і зв'язків між ними, а саме: населені пункти; промислові підприємства; інженерні мережі; рекреаційні території; поновлювальні і непоновлювальні, виснажувальні і невиснажувальні, замінні і незамінні, відновлювальні та невідновлювальні природні ресурси. Актуальність формування еколого-економічного простору на регіональному рівні полягає у досягненні глобального соціального синтезу, тобто забезпечення максимального збалансування всезростаючих економічних інтересів суспільства за умови недопущення екологічних загроз як нині, так і в майбутньому.

З методологічної точки зору простір розглядається як єдність і цілісність усіх геосфер (території, акваторії, аероторії), де відбувається господарська діяльність, яка обумовлена розвитком науково-технічного прогресу і зростанням суспільних потреб. Це потребує додаткового залучення у господарську діяльність усе нових компонентів природи, і не лише тих, які знаходяться на території чи акваторії, але й тих, що розташовані в надрах землі, глибинах морів та в космічному просторі. Економічна діяльність об'єднує природу і суспільство в цілісну просторову систему, тим самим змінюючи і зберігаючи зростання економічного простору, а одночасно й активізуючи господарську діяльність регіональних структур різнопрофільного характеру [3, с. 12].

Формування структури та масштабів еколого-економічного простору здійснюється під впливом різноманітних системо-утворюючих факторів, головними з яких є: місце розташування певної території; кліматичні умови; територіальна організація, що характеризується диференціацією, концентрацією, структурою зайнятості за сферами діяльності і за територією; наявність природних ресурсів та їх різноманітність; рівень забезпеченості трудовим, виробничим, технологічним, інвестиційно-іноваційним та кадровим потенціалом. Еколого-економічний простір не є величиною сталою, йому притаманний динамізм, ступінь і напрями якого залежать від масштабів трансформаційних процесів.

Метою формування еколого-економічного простору України є здатність створити систему збалансування найрізноманітніших інтересів людини щодо задоволення матеріальних та духовних потреб за умов створення рівного і вільного доступу до благ за їх нескінченної різноманітності. У цьому просторі необхідно відтворити систему суспільних відносин, спрямовану на потреби конкретної людини, тобто поєднати безпосереднім зв'язком інтереси споживачів та виробників та запустити механізм їх погодження як у часі, так і в просторі.

Необхідність просторового розвитку продуктивних сил зумовлена потребою активізації відтворювальних процесів (економічних, соціальних, природоохоронних, інноваційних та ін.) на нижчому щаблі державного

управління, тобто на рівні певної території, регіону. Регіоналізація означає, з одного боку, власне географічний простір з певними кордонами, групування природних ресурсів на певній території, населення, економіки, на основі яких створюється специфічний соціально-економічний простір, а з іншого – пов'язаність з географічним положенням стосовно інших територій. У межах певної просторової сфери взаємодіють природні, техногенні, соціально-економічні та екологічні процеси, що формують особливі структури у складі соціально-економічного простору. Отже, простір складається з певної кількості елементів, які мають свої розміри та власну динаміку свого розвитку [3, с. 15].

Сучасні еколого-економічні проблеми, характерні не лише для нашої країни, а й усього глобалізованого світу, пов'язані перш за все з нераціональною структурою природокористування, надмірним використання природних благ у процесі економічної діяльності, відсутністю належних фінансово-економічних стимулів охорони навколишнього природного середовища. Такий стан речей потребує особливої уваги до проблем розвитку конкретного регіону, який можна розглядати як комплексний процес змін його екологічних, соціальних, духовних, просторових сфер, що приводять до якісних перетворень і в результаті – до змін умов життя людини.

Основною метою регіональної економіки слід визначити забезпечення належного рівня життя всім громадянам України, раціонально використовуючи при цьому еколого-економічний, науково-технічний та кадровий потенціал територіального простору. Оптимальної трансформації всього комплексу регіональних еколого-економічних відносин та підвищення їхньої ефективності може бути досягнуто лише за певних умов:

- 1) збалансованості екосистем щодо підтримання систем життєзабезпечення;
- 2) раціонального використання та відновлення природних ресурсів й природного капіталу;
- 3) створення інноваційного інструментарію в сфері природокористування;
- 4) еколого-економічного моделювання на локальному, регіональному та глобальному рівнях.

Одним з найважливіших параметрів еколого-економічного простору країни є техногенне навантаження на навколишнє природне середовище. Житомирська область за цим показником посідає 19-те місце в Україні. За останні п'ять років, з 2002 по 2006 рр., сумарний обсяг викидів шкідливих речовин у повітряний басейн Житомирської області від стаціонарних джерел та автотранспорту становив 342,4 тис. т (табл. 1). Техногенне навантаження на 1 кв. км території області становить 5,2 т, ситуація й надалі погіршується. Якщо в 2002 р. обсяг викидів забруднюючих речовин від стаціонарних та пересувних джерел становив 61,8 тис. т, то в 2006 р. ця цифра зросла до 74,0 тис. т [5–6].

Збільшення викидів шкідливих речовин стаціонарними та пересувними джерелами забруднення в атмосферне повітря пов'язано із щорічним зростанням валового регіонального продукту (з 2002 по 2005 рр. у 2,09 разу (табл. 3)). Найвність позитивних тенденцій у розвитку регіональної економіки негативно позначається на стані навколишнього середовища. Так, зростання обсягів забруднення довкілля за досліджуваній період стаціонарними джерелами та автотранспортом становило 23% і 20% відповідно, що становить реальну небезпеку для оточуючого середовища та життєдіяльності людей.

Актуальним для довкілля Житомирщини є питання утворення, зберігання та видалення відходів. (табл. 2). Особливої гостроти набула ця проблема у 2005 р., коли в області утворилось 6541,2 т токсичних відходів I–III класу небезпеки,

Таблиця 1

Абсолютні показники видалення твердих відходів з території області в 2002–2006 роках

	2002	2003	2004	2005	2006
Всього твердих відходів, тис. т.	61,8	66,7	69,3	70,6	74,0
Всього твердих відходів, тис. т.	12,7	16,0	19,7	13,4	15,6
з них: побутові відходи, тис. т.	9	12	14	10	12
з них: побутові відходи, тис. т.	427	535	624	448	528
Всього твердих відходів, тис. т.	49,1	50,7	49,6	57,2	58,4
з них: побутові відходи, тис. т.	35,3	37,0	36,4	43,0	
з них: побутові відходи, тис. т.	1,6	1,7	1,7	1,9	1,9

* Ці дані є абсолютними і виражені в тисячах тонн. Дані за 2005 рік є попередніми і виражені в тисячах тонн. Дані за 2006 рік є попередніми і виражені в тисячах тонн [5–6].

Таблиця 2

Відходи в області за класами небезпеки в 2002–2006 роках

	2002	2003	2004	2005	2006
Всього відходів, т.	483,5	260,2	436,0	6541,2	5067,5
з них: I класу небезпеки, т.	333,8	80,7	41,3	940,7	82,0
II класу небезпеки, т.	95,6	156,7	299,1	200,3	221,2
III класу небезпеки, т.	54,1	22,8	95,6	5400,2	4764,3

* Ці дані є [7].

940,7 т, або 14,4% від загальної кількості, становлять відходи I класу небезпеки; 200,3 т, або 3%, – II; 5400,2 т, або 82,6%, – III класу небезпеки [7]. Серед них домінують небезпечні речовини, що містять важкі метали, агресивні розчини, продукти нафтопереробки тощо. Крім того, щороку в області утворюється близько 400 тис. т побутових відходів, що зберігаються на сміттєзвалищах та полігонах. Більшість відходів I–II-го класу токсичності утворюється на підприємствах Мінпромполітики та Мінтранспорту України. Незначна частка відходів I–III класу використовується як вторинна сировина. Так, у 2005 р. повторно використано лише 12% відходів від загальної маси утворених за рік. В області функціонують сім підприємств, що займаються переробкою та утилізацією відходів поліамідного, поліетиленового та поліпропіленового виробництв, а також паперової і картонної макулатури. У 2005 р. ними було перероблено 722,6 т відходів полімерного виробництва, 29,8 тис. то макулатури, 96 тис. шт. люмінесцентних ламп.

Подальша активізація виробничо-промислового потенціалу області потребує адекватної уваги щодо збалансованого та зрівноваженого сталого соціально-економічного розвитку за умови раціонального природокористування. Адже сьогоденні реалії господарювання свідчать про те, що майже кожен відсоток економічного зростання потребує дедалі все більшої кількості природних ресурсів, тим сам створюючи значне антропогенне навантаження на елементи довкілля (табл. 3).

Основними принципами формування еколого-економічного простору можна вважати наступні:

- встановлення єдиних правил та вимог щодо екологічно обґрунтованого господарювання, яке не призводить до різких змін природно-ресурсного потенціалу, а підтримує й підвищує продуктивність природних комплексів чи окремих об'єктів, облагороджує їх;
- забезпечення єдиних вимог господарської діяльності, за яких не порушується здатність біосистем до самовідтворення, самоочищення й саморегулювання, розвиваються та поширюються рекреаційна, оздоровча, й курортна інфраструктура, поліпшуються естетичні характеристики ландшафтів, умови проживання загалом;
- впровадження єдиних інструментів екологізації природоохоронної діяльності (екологічної експертизи, екологічного аудиту, екологічного страхування) в контексті забезпечення сталого розвитку регіону;
- провадження єдиної ефективної податкової та бюджетної політики охорони навколишнього природного середовища;
- посилення еколого-економічної відповідальності суб'єктів господарювання за екодиструктивний вплив реципієнтів на довкілля;
- відтворення збалансованої системи природокористування та екологізації технологій у промисловості, сільському господарстві, енергетиці, будівництві на транспорті.

Таким чином, трансформація національної економіки та забезпечення позитивної динаміки продуктивних сил України потребують подальшої оптимізації та поступової гармонізації природно-ресурсного, науково-технічного та еколого-економічного потенціалів в єдину систему цінностей стратегічних пріоритетів нашої держави.

Список використаних джерел

1. Ноосферогенез і гармонійний розвиток / [В. Я. Шевчук, Г. О. Білявський, Ю. М. Саталкін, В. М. Навроцький]. – К. : Геопринт, 2002. – 127 с.
2. Европейская перспектива пространственного развития (к сбалансированному и устойчивому развитию территории ЕС) (ESDP). – Веб-ресурс : www.prometa.ru/kpr/flames/guade/tsdp.htm.
3. Бистряков І. К. Економічний простір: аспекти методологічного визначення / І.К. Бистряков, Л.Г. Чернюк ; за заг. ред. Б. М. Данилишина. – К. : РВПС України, 2006. – 56 с.
4. Еколого-економическое пространство: региональный аспект : учеб. пособ. / [О.П. Литовка, Л.А. Дедов, К.В. Павлов, М.М. Федоров]. – Санкт-Петербург – Мурманск – Ижевск : Из-во Кольского научного центра, 2006. – 106 с.
5. Довкілля Житомирщини: стат. зб. – Житомир : Державний комітет статистики України. Гол. упр. статистики у Житомирській обл., 2006. – 147 с.
6. Обсяги викидів шкідливих речовин від пересувних джерел у Житомирській області за 2006 рік: стат. бюлетень. – Житомир : Державний комітет статистики України. Гол. упр. статистики у Житомирській обл. – 2007. – 63 с.
7. Утворення, оброблення та утилізація небезпечних відходів I–III класів небезпеки у Житомирській області за 2006 рік: стат. бюлетень. – Житомир : Державний комітет статистики України. Гол. упр. статистики у Житомирській обл., 2007. – 58 с.
8. Матеріал из Википедии – свободной энциклопедии. Институт Блэксмита : http://en.wikipedia.org/wiki/Blacksmith_Institute.

Виленчук А. Н. Проблемы формирования эколого-экономического пространства в контексте регионального развития.

Освещены проблемы формирования эколого-экономического пространства, исходя из интересов регионального развития. Исследованы экологические проблемы Житомирской области, а также выявлены источники техногенной и антропогенной нагрузки на элементы окружающей среды. Проведен сравнительный анализ развития валового регионального продукта с масштабами загрязнения воздушного бассейна области. Обоснованы предложения развития регионального эколого-экономического пространства, в котором должны быть гармонизированы социо-, эколого-экономические проблемы территорий.

Ключевые слова: регион, эколого-экономическое пространство, пространственное региональное развитие, экономический рост, экологическая безопасность, источники загрязнения, опасные отходы.

Vilenchuk O. M. The Problems of Forming Ecological-and-Economic Space in the Context of Regional Development.

The problems of forming ecological-and-economic space are elucidated proceeding from the interests of regional development. Some ecological problems of Zhytomyr region have been studied and sources of anthropogenic loading on the environment have been found. The comparative analysis of gross regional development with regard to the rates of the region's airspace pollution has been conducted. The paper substantiates the suggestions concerning the product of the regional ecological-and-economic space in which socio, economic and ecological problems of territories are to be harmonized.

Key words: region, ecological-and-economic space, regional development, economic growth, ecological, safety, sources of pollution, hazardous wastes.

Надійшло 19.12.2008 р.

УДК 332.6[338:45.622.323]:332.1(477)

Я. С. Витвицький

**Рентоутворюючі фактори у сфері видобування нафти і газу
(на прикладі Західного нафтогазоносного регіону України)**

Встановлено найважливіші рентоутворюючі фактори, залежно від яких повинна здійснюватись диференціація рентних платежів під час видобутку нафти і газу. Подано їх детальну характеристику, обґрунтовано методику кількісного виміру, а також методологію визначення величини рентних платежів з врахуванням встановлених факторів на будь-якому родовищі нафти чи газу.

Ключові слова: нафтогазовидобування, рентоутворюючі фактори, диференціація, рентні платежі.

Перехід до ринкової економіки, формування нових економічних, фінансових і правових відносин визначили необхідність наукового вивчення існуючих закономірностей при встановленні механізму вилучення та розподілу рентних платежів з видобування природних ресурсів [1]. Особливо важливим є вирішення цієї проблеми у сфері нафтогазовидобування, оскільки саме ці природні ресурси на даний час є основними в енергетичному забезпеченні України.

© Я. С. Витвицький, 2008.